

Bliski Wschód

Tabela dat

Sumerx
Uruk 3700-3000
Dżemdet Nasr 3000-2800
WD I 2800-2675
WD II 2675-2500
WD III 2500-2350
Staroakadyjski 2350-2210
Gutejski 2210-2120
Nowosumerski 2120-2005
Babilonia
Starobabiloński 2005-1595
Średniobabiloński 1595-1157
Nowobabiloński 1157-626
Chaldejski 626-539
Asyria
Staroasyryjski XX-XVII
Średnioasyryjski XVI-935
Nowoasyryjski 935-612
Egipt
Wczensodynastyczny 3100-2675
Stare Państwo 2675-2170
Średnie Państwo 2000-1760
Nowe Państwo 1565-1085
Epoka późna 1085-332

Sumer

Dżemdet Nasr
Nazwa pochodzi od miasta gdzie znaleziono po raz pierwszy ceramikę charakterystyczną dla tego regionu. W nim również kształtuje się pierwszy porządek polityczny regionu.
Wczensodynastyczny
Niewiele wiadomo o czymkolwiek poza okresem WD III. Pierwszym udokumentowanym władcą był Enme-Baragesi - lugal Kisz. Znamy też E-ana-tum - władcę miasta Lagasz, którego zwycięstwo nad Ummą widzimy na Stelli Sępów
Staroakadyjski
Pierwsze hegemonie sumerskie - Lugalzagesi, władca ummy z ambicjami władania całym sumerem zostaje pokonany przez Sargona - króla kisz, wcześniej jego podczasz, syn kapłanki i ogrodnika. Tworzy on imperium akadyjskie, które kontynuuje jego wnuk, Naram-Sin. Przedstawiony na Steli Naram-Sina w hełmie z rogami, które były bardzo silnym symbolem boskości w sumerze. Za jego panowania imperium akadyjskie upada, z powodu najazdów zewnętrznych elamu, gutejczyków i amorytów.
Gutejski
Nie obserwujemy wtedy większej organizacji państwowej. Administracja i kultura Akadu upada. Sumer był podległy gutejczykom, płaci regularny trybut a ci nie asymilują się pod struktury państwowe. Warty wspomnienia jest władca Lagasz - Gudea.
Nowosumerski
Początek III dynastii z Ur - imperium Sumerów. Tworzy je Ur-nammu, był też twórca najstarszego zachowanego kodeksu prawnego. Imperium zbudowane było na wzorze imperium akadyjskiego - skopiovane między innymi system danin. Okres ten kończy się najazdem Elamitów i Amorytów. Król został uprowadzony a w miejscu imperium pojawiły się państwka Amoryckie i Huryckie. Powstaje wtedy też państwo Mitanni .
Czasy zmiennych Hegemonii, Starobabiloński, Staroasyryjski
Na północy istotną pozycję zdobywa państwo Warum , ze stolicą w Eszunnie . Kres jego dominacji postawił Szamszi-Adad I - król Asyrii. Dzieli on Asyrię między swoich synów, którzy nie byli aż tak dobrymi władcami jak on.
W Babilonii rządzi wtedy Hammurabi (z dynastii Amoryckiej), którego to Szamszi-Adad wspiera. Z jego pomocą podbija Larsę pod rządami Rim-Sina . Po śmierci Szamszi-Adada I, Hammurabi sprzymierza się z Mari, które później też podbije. Po śmierci Hammurabiego jego imperium popada w kłopoty wewnętrzne. Został najechany i podbity przez Kasytów, po wcześniejszym złupieniu Babilonu przez króla Hetyckiego, Mursilisa I.
Średniobabiloński
Kasyci to lud absolutnie obcy w Mezopotamii. Przejęli władzę nad Babilonią, najprawdopodobniej nie od początku jako jedno scentralizowane państwo. Nawet po zjednoczeniu kasycka Babilonia bardziej przypominała konfederację niż państwo. Kasyci bardzo dobrze zasymilowali się.
Kurigalzu I pierwszy jednoczy kraj, a za Kurigalzu II kraj przeżywa rozkwit.
Kres Kasyckiej Babilonii położy najazd Elamitów. Odnowi się pod dynastią z Isin, której przedstawicielem był Nachudonozor I.
Jednym z ważniejszych władców Mitanni był Artatama I - zawarł on układ z Egiptem, (nefretete była hurycką księżniczką).
Najpoważniejszym zagrożeniem dla Mitanni byli Hetyci, którzy to pod Supiluliumą I wykorzystali kryzys dynastyczny Mitanni, jak i słabość ich sojusznika (Egiptu, wtedy pod Echnatonem) zdobywają ich stolicę - Waszuganni - oznacza to upadek państwa.
Średnioasyryjski
Po śmierci Szamszi-adada I i jego syna, Asyria była pod rządami obcymi (Babilonii, Mitanni). W czasie kryzysu Mitanni Aszur-ubalit I wyzwala Asyrię, współdziałając z Supiluliumą I. Potęgę państwa asyryjskiego wzmocnił Tukulti-Ninurta I. Złupił Hetycką cześć Syrii. Ważny był również Tiglatpilesar I,

wykorzystał zamieszanie związane z migracjami Chaldejczyków, Aramejczyków, i innych ludów, rozszerzył terytorium Asyrii o obszary pogranicza Anatolii, Armenii, Mezopotamii, i Urartu. Dotarł do Fenicji. Niewykluczone że to dzięki tym wyprawom Asyria umocniła się na tyle, aby móc przetrwać najazdy Aramejczyków.

Egipt

Stare państwo i okres Wczensodynastyczny

Egipt po raz pierwszy zostaje zjednoczony przez Narmera - króla górnego egiptu. Paleta Narmera - w charakterystycznej pozie trzyma on jakiegoś wroga za głowę. Okres starego państwa rozpoczyna się wraz z panowaniem Dżosera. Zbudował on pierwszą piramidę w Sakkarze, miał też wezyra - Imhotepa. Stworzyli sprawną administrację na terenie całego państwa.

Założycielem IV dynastii był Snofru. Podbił on Libię, Nubię i Synaj. Jego następcy zbudowali wielkie piramidy kosztem zaniedbania polityki międzynarodowej (cheops, chefren).

Stare państwo upada po bardzo długich rządach Pepiego II (VI dynastia), który to wstąpił na tron bardzo młodo co doprowadziło do wzrostu pozycji nomarchów.

Średnie państwo

Rozbity Egipt łączy Mentuhotep II. Jego dynastia zostanie usunięta przewrotem pałacowym, a nowa (XII) usunie dziedziczność urzędu nomarchy, jak i wprowadza ogólną reformę administracyjną.

Wkrótce po rządach XII dynastii rozpoczyna się drugi okres przejściowy. Rządzić zaczynają dynastię Hyksosów (XV i XVI). Hyksosi wysuneli na przód panteonu , co dla Egipcjan było bardzo szokujące. Ich przejęcie władzy nie odbyło się najazdem, po prostu powoli Faraonowie pozwalali im się osiedlać na terenach Egiptu. Rządzili głównie nad dolnym Egiptem. Ostatecznie Hyksosi zostali usunięci przez Jahmesa - rozpoczyna się okres nowego państwa

Nowe państwo

Górny Egipt narzucę władzę na dolny egipt. Pierwszym warty wspomnienia Faraonem był Totmes I, który to: powiększa egipt o ziemię na południe od III katarakty, złupił fenicję, syrię, i babilonię. Po nim rządziła Hatszeszput, za jej rządów państwo miało się wyjątkowo dobrze (istnieje inskrypcja/tekst, która opisuje, że to właśnie Hatszeszput usunęła Hyksosów z Egiptu, co było elementem jej propagandy). Po niej rządził Totmes III - zakończył podbój Nubii, podbił palestynę i syrię. Włączył podbite ziemie pod aparat władzy egipskiej. Chciał jednak wymazać wszelkie ślady po jego poprzednicze. Amenhotep II i Totmes IV próbowali utrzymać jego zdobycze terytorialne - traktat katna-ugarit między Artatamą i Totmesem IV. Amenhotep III utrzymał pokój z Mitanni, czego przykładem może być zaślubienie Amenhotepa IV z nefretete - hurycką księżniczką. Za rządów Amenhotepa III wzrasta pozycja kapłanów Amona. Amenhotep IV lub Echnaton zmienił porządek religijny w Egipcie. Przeniósł stolicę do Tell el-amarny, a głównym bogiem ogłasza Atona. Spotkało się to z dość dużym oporem wewnętrznym, przez co zaniedbał on politykę zagraniczną. Pozwoliło to Supiluliumię I na zajęcie Mitanni. Jego syn - Tutechaton zmieni imię na Tutenchamon co kończy okres boga Atona.

W Egipcie przejmuje władzę nowa dynastia (XIX i XX). Ramzes II walczy z Hetytami o azję - bitwa pod Kadesz z Muwatallisem II skończyła się niejako zwycięstwem obu stron (ale zatrzymało to podbój syrii przez Egipt). Ramzes II zawarł później pokój z Hattusilisem III, przypieczętowany małżeństwem. Zbudował on również świątynie skalną w Abu Simbel. Ramzes III rządził Egiptem podczas najazdów ludów morza. W jednym z reliefów opisana jest jedna jego zwycięska bitwa przed tymi plemionami. Po jego śmierci Egipska administracja wycofuje się wyłącznie do Górnego Egiptu - kraj pochłonął chaos.

Hetyci

W Anatolii przedhetyckiej Asyryjczycy intensywnie prowadzili handel. Powstają wtedy tak zwane karum - czyli osady handlowe. Gospodarka Anatolii stała głównie na handlu metalami - między innymi cyną. Pierwszym królem Hetytów był Hattusilis I, stolicą Hatusas (Hatusasz). Mursilis I zdobył Halab i złupił Babilon. Krótco po tym został jednak zamordowany w wyniku dworskiej intrygi - było to bardzo częste w państwie Hetytów ze względu na Pankus - radę składającą się z arystokracji która miała bardzo silną pozycję. System ten zmieni Telipinus, wprowadzi system dziedziczności tronu - rada Pankus mogła ingerować tylko w momencie złamania zasad dziedziczności / zamordowania któregoś z członków rodu królewskiego. Supiluliumas I - rozbił huryckie państwo Mitanni. Za jego rządów również król ugarit został hetyckim wasalem. Muwatallis II walczy z ramzesem II pod Kadesz. Hattusilis III zawiera z nim pokój. Za rządów Supiluliumasa II państwo zostało rozbite przez ludy morza.

Czasy wielkich migracji

Kryzys miał wiele powodów, prawdopodobnie doszło do kryzysu klimatycznego możliwie powiązanego również z trzęsieniami ziemi. Połączyło się to razem z migracjami w dwóch falach. Nie wiadomo jednak było przyczyną migracji. Na swojej drodze ludy te spustoszyły Syrię, drogą morską przedostały się do Libii gdzie atakują Egipt. Dość hiperbolicznie jedna z bitew zostaje opisana za Ramzesa III. Stela Merenptaha pisze, że Egipcjanie nie mają już kontaktu z Hetytami. Druga fala składała się głównie z ludów semickich i dotknęła bardziej Mezopotamię. Asyria została zepchnięta wyłącznie do jej rdzennej części, Babilonie przejęli Chaldejczycy. W wyniku tego wszystkiego załamuje się handel między mocarstwami, co z kolei powoduje przejście z brązu na żelazo (powiązane również z tym było wynalezienie stali). Ten przeskok technologiczny umożliwia załamanie się struktur pałacowych, które swoją władzę opierały właśnie na brązie. Drugim skutkiem jest zmiana języka „urzędowego” na Aramejski. Stare struktury korzystały głównie z akadyjskiego (język ten jednak nie wymrze, tylko dość mocno straci na popularności). Język Aramejski jest alfabetyczny.

W Fenicji tworzą się królestwa post-hetyckie - rozpoczyna się kolonizacja Fenicka, która swój ośrodek miała w Tyrze (jedną z kolonii fenickich była Kartagina).

Nowoasyryjski

Po śmierci Tiglatpilesara I Asyria została zepchnięta do jej rdzennej części przez plemiona aramejskie. Za jego następców kraj odradza się, jego cechą charakterystyczną są ciągle najazdy karne/łupieżcze. W wyniku buntu na tron asyryjski zostaje wyniesiony Tiglat-pilesar III - wprowadza instytucje stałej armii i dzieli asyrię na mniejsze okręgi administracyjne. Toczy walki z królestwem Urartu i podbija babilonie. Jego następca Salmanasar - zdobywa izrael po czym zostaje obalony przez jego dowódcę - Sargona. Sargon ostatecznie rozwiązuje kwestię Urartu, traci jednak babilonię, później ją odzyskuje. Za jego następcy, Sanheriba buntuje się Babilonia i Judea. Sanherib jest w stanie je utrzymać, jednak zostaje zamordowany w wyniku spisku. Po nim rządził Asarhaddon - najechał on Egipt, zajął Memfis. Przed śmiercią dzieli on swoje państwo między synów. Asurbanipal - jego syn walczy z bratem (szamasz-szum-ukina) który dostał babilonie. Po skonsolidowaniu władzy dokańcza podbój egiptu (zajmuje Teby) i uderza na Elam. Za jego rządów Medowie podbiją Niniwę - stolicę Asyrii - koniec państwa. Egipt w tym czasie był pod dynastią saicką (XXVI), której założycielem był Psametyk I. Jego następca był Necho II, pobił go Nabuchodonozor II

Chaldejski

Po upadku Asyrii władzę w Babilonii przejmuje Naboplassar (zakłada dynastię chaldejską). Razem z Medami podzielił tereny Asyrii. Jego następcą był Nabuchodonozor II - rozciągnął panowanie babilonii na większość żyznego półksiężycza. Zajął Tyr (stolicę kolonizacji fenickiej). Zdobył Jerozolimę (to ta biblijna niewola babilońska). Za jego panowania wzniesiono bramę Isztar. Rozbił armię Necho II pod Karkemisz. Utrzymywał przyjazne stosunki z Medami. Po nim panował Nabonid - wprowadził kult boga Sina, za niego babilonia upadła (bitwa pod opis nad tygrysem).

Bogowie Sumeru

- Anu - bóg nieba, stojący na czele panteonu
- Enlil - bóg powietrza i wiatrów, syn Anu
- Ea - pan ziemi
- Sin - bóg księżyca, pierworodny syn Enlila
- Szamasz - bóg słońca, brat Sina
- Isztar - bogini miłości, uciech, czarów, magii, wojny, córka Enlila
- Tammuz - bóg pasterz, nieszczęsny mąż Isztar
- Nintu - pradawna boska rodzicielka, opiekunka porodów
- Adad - bóg burzy
- Ninurta - bóg wojny
- Nabu - bóg sztuki
- Marduk - lokalny bóg Babilonu, później jako bóg państwowy przejął wiele innych bogów
- Aszur - asyryjski odpowiednik Marduka, bóg narodowy Asyrii

Bogowie Egiptu

- Re - bóg słońca
- Ptah - stwórca świata
- Atum - bóg zachodzącego słońca
- Horus - bóg nieba
- Set - bóg burzy i pustyni, wróg ozyrysa
- Izyda - lokalna bogini miłości i nieba
- Ozyrys - umierający i zmartwychwstający bóg, decydujący o życiu, najwyższy sędzia umarłych
- Tot - bóg pisma
- Chonsu - bóg księżyca
- Hathor - bogini miłości
- Neit - lokalna bogini wojny
- Anubis - bóg zmarłych, czuwający nad mumifikacją
- Baster - bogini zabawy i muzyki
- Apis - bóg-byk, łączony z Ptahem i Ozyrysem

Bogowie inni

Teszub - stał na czele panteonu hurycko-hetyckiego, bóg burz i piorunów.
Telipinus - syn Teszuba, bóg życiodajnych opadów
Hebat - Hurycka bogini słońca
Baal - bóg burz, stał na czele panteonu w syro-palestynie.
Ahuramazda - bóg dobra i światła

Terminy

Aglutynacyjny język - język gdzie wyrazy nie zmieniają swoich podstawowych form (dosłownie - język sklejany)
Akitu - Babilońskie święto nowego roku
Awilum - pełnoprawny obywatel babilonii
bel pihatim - naczelnik okręgu/prowincji w babilonii lub asyrii
Dżezira - z arabskiego step, określa stepową część środkowej i północnej mezopotamii
Ensi - namiestnik
Lugal - król
Guenna/guennaku - wezyr ale w babilonii
kanon eponymów - wykaz urzędników limmu
karum - dzielnica handlowa w mieście/osada handlowa
kudurru - stela graniczna w babilonii
kur - w mitologii mezopotamii świat podziemny
limmu - urzędnik w asyrii (tak jak konsul w rzymie, od ich urzędów mierzono lata)
listy lat - nazwa babilońskich spisów rocznych
mar szipri - asyryjski inspektor króla
mastaba - grobowce egipskie w formie kilkustopniowych platform
mazdaizm - staroperska religia, z niej wyłonił się zaratusztrianizm - kierunek od proroka zaratusztra
muszkenowie - w babilonii ludzie na służbie króla, prawnie wolni ale traktowani trochę gorzej niż awilum
nam-lugal - krolestwo
nom - okrąg administracyjny w Egipcie
nomarch - zarządza nomem
określenie roczne - próba datacji poprzez opis co się wydarzyło w danym roku
pankus - hetycka rada
pihatu - okrąg administracyjny w babilonii
satrapa - namiestnik prowincji w persji
satrapia - prowincja perska
sukkal-mah - w czasach III dynastii z Ur kanclerz, później tak tytułowali się królowie Elamu
szagina - w czasach III dynastii z Ur dowódca garnizonu wojskowego
szakinu - najpospolitszy namiestnik prowincji w babilonii i asyrii
szakkanakku - akadyjka szagina, również tytuł władcy Mari
Tawananna - królowa hetycka
tell - sztuczne wzgórze, kryjące ruiny starożytnego miasta
turtanu - najwyższy urzędnik administracyjny Asyrii i głównodowodzący armii
urny kanopskie - naczynia w których przechowywany narządy mumifikowanego
wardum - niewolnik
zikkurat - kilkustopniowa kwadratowa wieża, towarzysząca świątyniom mezopotamskim
Żyzny półksiężyc - łuk nad pustynią syryjską od palestyny przez syrię po mezopotamie i elam

Dur szarrukin

Fajum

Ahetaton

Deir El Bahari